

Tadeusz Kmiecik

Problemy demobilizacji i przejścia Wojska Polskiego na stopę pokojową w latach 1945-1947

Słupskie Studia Historyczne 11, 131-146

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ KMIECIK

PAP SŁUPSK

PROBLEMY DEMOBILIZACJI I PRZEJŚCIA WOJSKA POLSKIEGO NA STOPEŁ POKOJOWĄ W LATACH 1945-1947

1. Częściowa demobilizacja i przejście na stopę pokojową Wojska Polskiego w kraju

W ostatnim okresie II wojny światowej Wojsko Polskie składało się z jednostek walczących na froncie wschodnim i rozmieszczonych na terenie kraju oraz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Problem demobilizacji PSZ był szczególnie złożony i trudny, zarówno w sensie organizacyjnym, jak i politycznym, do czego przyczyniła się sytuacja polityczna w Polsce i Europie. Jeżeli dla Wojska Polskiego znajdującego się na terenie kraju demobilizacja oznaczała początek długiej drogi rozwoju, to dla PSZ był to koniec istnienia jako zorganizowanego wojska. Dlatego organizację i przebieg tego przedsięwzięcia należy rozpatrywać oddzielnie. Należy także zwrócić uwagę, iż system organizacyjny (struktury, etaty, tabele należności), stan liczebny, uzbrojenie i wyposażenie, a szczególnie sytuacja polityczna i prawna obu części Wojska Polskiego były zupełnie odmienne.

Przez pojęcie *demobilizacja* rozumiano w latach powojennych wszystkie przedsięwzięcia związane ze zmniejszeniem stanu liczebnego żołnierzy, uzbrojenia i wyposażenia jednostek i instytucji wojskowych czasu wojny, w tym całkowite rozwiązanie części z nich. Przez *przechodzenie sił zbrojnych na stopę pokojową* rozumieć należy przyjęcie przez jednostki ustalonych standardów organizacyjnych (etatów, tabel należności), składu bojowego, zapewniających utrzymanie wymaganego poziomu gotowości bojowej i mobilizacyjnej, szkolenia kadry i żołnierzy z poboru oraz utrzymania infrastruktury wojskowej.

Demobilizacja oficerów, podoficerów i szeregowców rozpoczęła się już w latach wojny. Dotyczyła ona żołnierzy całkowicie niezdolnych do służby wojskowej. Do pierwszych dokumentów demobilizacyjnych należy zaliczyć rozkaz nr 36 dowódcy 1 DP z 8 lipca 1943 r., który nakazywał przysłanie do sztabu dywizji wykazów żołnierzy całkowicie niezdolnych do służby. W następnych latach, po wyzwoleniu części terytorium kraju, wraz z rozszerzeniem się bazy rekrutacyjnej, liczniejsze stały

się wypadki kwalifikowania do zwolnienia z wojska. Powołane przy jednostkach zapasowych komisje otrzymały prawo zwalniania określonych grup żołnierzy ze służby wojskowej. Należeli do nich m.in. urodzeni w 1899 r. i starsi. Komisje lekarskie miały także prawo urlopowania żołnierzy na czas choroby.

Skutkiem tych przedsięwzięć było powstanie aparatu demobilizacyjnego w administracji wojska. Funkcjonujące od 9 października 1944 r. szefostwo Poboru i Uzupełnień opracowało dla Rejonowych Komend Uzupełnień wytyczne omawiające tryb demobilizacji i dalsze postępowanie ze zwolnionymi. W tym czasie rola organów demobilizacyjnych sprowadzała się w zasadzie do prowadzenia ewidencji. Nie interesowano się natomiast dalszymi losami zdemobilizowanych żołnierzy.

Nie można ustalić dokładnej liczby żołnierzy w dniu zakończenia wojny, ponieważ ogólne zestawienia stanu bojowego Wojska Polskiego sporządzane były na pierwszy dzień każdego miesiąca. Dnia 1 maja 1945 r. stan ten wynosił 310 050 żołnierzy (w tym oficerów – 33 766, podoficerów – 69 154, szeregowców – 192 628).

Po zakończeniu działań wojennych Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego (NDWP) rozpoczęło przygotowania do demobilizacji sił zbrojnych. Od sprawnego jej przeprowadzenia zależało m.in. szybkie zasilenie zniszczonej wojną gospodarki narodowej różnego rodzaju specjalistami o wysokich kwalifikacjach zawodowych, pełniących do tej pory służbę wojskową.

Najpierw przystąpiono do rozminowania pól uprawnych, fabryk i urzędów komunikacyjnych. Dlatego już 17 maja 1945 r. wyłączono ze składu 1 Frontu Ukraińskiego 2 Armie Wojska Polskiego (wraz z 1 Korpusem Pancernym). Obsadziła ona swymi wojskami zachodnią i południową granicę państwa oraz prowadziła rozminowanie ustalonych obszarów i zabezpieczała pozostawione mienie. W końcu czerwca 1945 r. granicę południową obsadziła 1 Armia WP, zwalniając z tej służby 1 KPanc.

Przegrupowanie wojsk 1 i 2 AWP oraz jednostek Odvodu Naczelnego Dowództwa do kraju i włączenie ich do realizacji zadań państwowych wywarło zasadniczy wpływ na przygotowanie i przeprowadzenie demobilizacji oraz przejścia WP na stopę pokojową. Przyjęto przy tym zasadę, że bez względu na zaangażowanie wojska na rzecz gospodarki narodowej i społeczeństwa nadrzędnym celem sił zbrojnych jest przygotowanie do wykonania swojej podstawowej funkcji – zapewnienia bezpieczeństwa kraju.

Prace studyjne i planistyczne nad nowym modelem armii i związaną z tym demobilizacją rozpoczęto wiosną 1945 r. W ich ramach dokonano wstępnej oceny obszaru Polski z punktu widzenia obronnego, układu granic, bazy koszarowej, stanu demograficznego kraju i przemysłu obronnego. Zdecydowanie gorszy niż w latach międzywojennych był stan demograficzny państwa. Ludność Polski zmniejszyła się o 14 mln i liczyła około 21 mln. Średnia roczna liczba poborowych z około 200 000 w latach międzywojennych spadła do około 120 000. Wzrósł odsetek poborowych nie nadających się do służby wojskowej ze względów zdrowotnych. Sztab Główny (od lipca 1945 r. Sztab Generalny WP) ustalił liczebność wojska w czasie pokoju na około 250 000 żołnierzy.

Prace przygotowawcze do demobilizacji personalnej w wojsku podjęte zostały przed ukazaniem się podstawowych dokumentów, które określiły jej zasady i zakres. Departament Poboru i Uzupełnień do 18 maja 1945 r. przygotował projekt instrukcji dotyczącej rejestracji zdemobilizowanych żołnierzy. Regulował on czynności ewidencyjne, które powinny być wykonane przez jednostkę wojskową oraz komendantów RKU.

Punktem zwrotnym w pracach demobilizacyjnych był rozkaz Naczelnego Dowódcy WP z 3 lipca 1945 r. Na jego podstawie została powołana komisja w celu przygotowania następujących projektów: dekretu rządowego, rozkazu NDWP, planu demobilizacji i wytycznych regulujących zwolnienia żołnierzy z Wojska Polskiego.

Podjęmowane były wysiłki mające na celu ułatwienie zdemobilizowanym przygotowania się do nowych warunków życia. Dekret rządowy z 18 maja 1945 r. przyznawał im prawo do pomocy i zasiłków od dnia zwolnienia z wojska. Otrzymywali je do czasu, kiedy uzyskali pracę przynoszącą dochód wyższy od kwoty przysługującego zasiłku.

Ostateczne uregulowanie sprawy demobilizacji i nadania jej mocy prawnej nastąpiło z chwilą ukazania się Dekretu Rady Ministrów z 10 sierpnia 1945 r. „O częściowej demobilizacji armii czynnej”. Określał on najważniejsze założenia tego przedsięwzięcia. Problemy organizacyjne i wykonawcze pozostawiono w gestii władz wojskowych. W dokumencie tym ujęto również pierwsze elementy dotyczące przechodzenia WP na stopę pokojową (liczebność wojsk, strukturę organizacyjną sił zbrojnych). Od tego momentu obydwie przedsięwzięcia – demobilizacja i przechodzenie na stopę pokojową – miały być prowadzone równolegle. Dekret zapewniał zdemobilizowanym żołnierzom odprawę pieniężną, przejazd na koszt państwa do miejsca zamieszkania, umundurowanie wojskowe i wyżywienie na czas dojazdu. Zapewniono im także możliwość pracy lub nauki oraz objęcia dziesięciohektarowego gospodarstwa w wyznaczonych powiatach na ziemiach zachodnich.

Demobilizacja rozłożona została na okres dwuletni. Przeprowadzano ją etapami, wynikającymi z zakładanej przez NDWP struktury organizacyjno-etapowej i ustaleń dotyczących liczebności armii. Objęła ona także jednostki podległe Korpusowi Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Na podstawie powyższego dekretu NDWP wydało 18 sierpnia 1945 r. rozkaz nr 0181 precyzujący, jakie grupy stanu osobowego i w jakich terminach podlegają zwolnieniu. Określał on także ważniejsze sprawy organizacyjne. Od 10 do 20 września zdemobilizowano szeregowców i podoficerów, którzy przed wstąpieniem do wojska byli nauczycielami szkół podstawowych i średnich oraz pracownikami naukowymi wyższych uczelni. Rozkaz określał, że zwolnienie z wojska tej grupy żołnierzy miało nastąpić niezależnie od roku urodzenia, specjalności wojskowej, miejsca i stopnia wojskowego.

W następnej grupie zwolnionych (od 20 września do 10 października 1945 r.) byli szeregowcy i podoficerowie urodzeni w latach 1906-1919. Zwolnieniu podlegały również kobiety – szeregowcy i podoficerowie – niezależnie od roku urodzenia, z wyjątkiem pielęgniarek w stopniu podoficerskim, urodzonych w latach 1921-1925. Następną grupą (od 20 listopada do 5 grudnia) byli szeregowcy i podoficerowie uro-

dzeni w latach 1911-1915, a ostatnią (od 5 do 20 grudnia) – szeregowcy urodzeni w latach 1916-1920. Dekret Rady Ministrów z 10 sierpnia oraz rozkaz NDWP z 18 sierpnia miały zastosowanie wyłącznie do obywateli polskich.

Na podstawie rozkazu NDWP nr 0181 w 1945 r. zdemobilizowano z Wojska Polskiego (włącznie z Korpusem Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojskami Ochrony Pogranicza) 134 517 żołnierzy różnych stopni. W trakcie przeprowadzania demobilizacji szczególną uwagę zwracano na zachowanie przyjętego poziomu stałej gotowości bojowej i mobilizacyjnej jednostek wojskowych. Dotyczyło to głównie tych, które wykonywały zadania o charakterze ogólnopaństwowym, związane z ochroną granic, rozminowaniem i zagospodarowaniem ziem odzyskanych.

Praktyka wykazała, że szybka wymiana wyszkolonych żołnierzy na poborowych – co zalecały czynniki państwowe – nie była możliwa do przeprowadzenia w przewidzianym terminie. W związku z tym Sztab Generalny wprowadził trzy kategorie dywizji piechoty:

- „A” – pozostawienie na etatach z czasu wojny;
- „B” – o stanie liczebnym 5000-5500 żołnierzy;
- „C” – skadrowane (15-20% stanu liczebnego z czasu wojny).

Jako pierwsze, zgodnie z przyjętą koncepcją demobilizacyjną, zmniejszono stany osobowe w dywizjach piechoty średnio o 5,5 tys. żołnierzy. Nie dotyczyło to trzech dywizji zaangażowanych w walkach ze zbrojnym podziemiem, w których pozostawiono etaty wojenne. 1 DP zmniejszono do 7 tys. żołnierzy, natomiast brygadę kawalerii rozwinęto w dywizję, zwiększając odpowiednio jej stan osobowy.

W artylerii zreorganizowano wszystkie jednostki. Przekształcono dwie dywizje w brygady, a sześć brygad w pułki. Rozformowano brygadę i dwa pułki moździerzy. Stany osobowe artylerii zmniejszono o 60%, a artylerii przeciwlotniczej o ponad 60%.

Zasadniczej reorganizacji uległy również wojska pancerne. Rozformowano korpus i brygadę pancerną, dwa pułki czołgów i cztery pułki artylerii pancernej. W to miejsce sformowano pięć brygad pancernych, brygadę piechoty zmotoryzowanej, pułk czołgów i siedem pułków artylerii pancernej. Liczebność wojsk pancernych zmniejszono o przeszło 50%.

Niewielkiej zmianie uległy jednostki inżynieryjno-saperskie. Przeformowano brygadę pontonowo-mostową w pułk. Zajęte rozminowaniem cztery brygady i pułk saperów pozostawiono nie zmienione. W łączności z istniejących dotychczas czterech pułków jeden rozformowano, jeden przekształcono w batalion, a jeden zreorganizowano, przystosowując go do obsługi rządu. Z większych jednostek lotnictwa w drugiej połowie 1945 r. rozformowano dowództwo i sztab Mieszanego Korpusu Lotniczego. Wchodzące w jego skład dywizje podporządkowano bezpośrednio Dowództwu Lotnictwa WP.

W rezultacie demobilizacji stan etatowy Wojska Polskiego 1 stycznia 1946 r. wynosił, według ustaleń Juliana Babuli, ponad 265 000 żołnierzy, a stan ewidencyjny 217 000 żołnierzy.

Pogłębiające się trudności ekonomiczne państwa wywołały potrzebę dalszego zmniejszenia stanu liczebnego sił zbrojnych. Po przeprowadzeniu analiz Sztab Ge-

neralny WP ustalił stan liczebny wojska w czasie pokoju na 200 000, a później na 180 000 żołnierzy.

W ramach przechodzenia WP na stopę pokojową przyjęto zasadę zmniejszania liczby etatów oficerskich, głównie w instytucjach centralnych. Przewidziano zmniejszenie obsady następujących instytucji:

- Sztabu Generalnego WP o 30% (200 etatów);
- I Wiceministerstwa ON o 25% (120 etatów);
- II Wiceministerstwa ON o 25% (120 etatów);
- III Wiceministerstwa ON o 30% (342 etaty);
- Dowództwa Wojsk Lotniczych o 30% (144 etaty);
- Dowództwa Artylerii z Departamentem Zaopatrzenia Artylerii o 30% (50 etatów);
- Dowództwa Wojsk Pancernych o 25% (20 etatów);
- Departamentu Personalnego WP o 20% (30 etatów).

Przechodzenie Wojska Polskiego na stopę pokojową wiązało się z formowaniem organów dowodzenia centralnego i operacyjnego oraz szkolnictwa wojskowego, a także wprowadzaniem nowych etatów i tabel należności w jednostkach wojskowych. Konieczne także było ustalenie składu bojowego związków operacyjnych (okręgów wojskowych) okresu pokoju i czasu wojny oraz składu bojowego rodzajów sił zbrojnych (Wojsk Lotniczych, Marynarki Wojennej).

Demobilizacja w 1946 r. nie miała już tak masowego charakteru jak w roku poprzednim. Regulował ją rozkaz NDWP nr 042 z 6 lutego tego roku. Zwolnieniem w okresie od 20 do 28 lutego objęto szeregowców i podoficerów z rocznika 1927 i młodszych. Na podstawie tego rozkazu zwolniono również od 20 lutego do 1 marca 1946 r. szeregowców i podoficerów bez względu na rok urodzenia, którzy do 1 marca 1946 r. przeszli w wojsku dwa lata i więcej oraz podoficerów z roczników 1916-1920.

Kolejna demobilizacja przeprowadzona została od 15 do 26 września 1946 r. na podstawie rozkazu NDWP nr 0209/org. z 19 sierpnia 1946 r., natomiast w związkach taktycznych biorących udział w akcjach przeciwko zbrojnemu podziemi zwolnienia zostały przeprowadzone od 21 do 31 października 1946 r.

Oprócz wspomnianego rozkazu nr 0209, został wydany kolejny rozkaz NDWP nr 280 z 22 listopada 1946 r. Na jego podstawie do 20 grudnia zwolniono wyjątkowo żołnierzy mających trudną sytuację rodzinną, którzy odbyli dwa lata służby. Zwolnieniu mogło podlegać tylko 2% stanu jednostki.

W 1946 r. zdemobilizowano ogółem 38 910 żołnierzy.

Demobilizacja w 1947 r. przygotowana była na podstawie wspomnianego już rozkazu nr 280 z 22 listopada 1946 r. Od 5 do 10 lutego 1947 r. zwolniono z wojska szeregowców i podoficerów służby czynnej urodzonych w latach 1922-1926, którzy do 1 września ukończyli dwuletnią służbę wojskową.

Dnia 11 lutego 1947 r. NDWP wydał rozkaz nr 06, w którym nakazał zwolnić podoficerów i szeregowców bez względu na rok urodzenia, kończących dwuletnią służbę 31 marca 1947 r. Ich demobilizację przeprowadzono od 26 lutego do 8 marca. Do dalszej służby można było zatrzymać służących w 3, 6, 9 i 18 DP – podofice-

rów do 30 kwietnia 1947 r., a szeregowców do 31 marca. Ponadto można było zatrzymać do 31 marca 1947 r. saperów biorących udział w akcji przeciwpowodziowej oraz niezbędnych specjalistów we wszystkich jednostkach WP, KBW, jednak nie więcej niż 10% i nie dłużej niż do 30 września 1947 r.

Ostatnim rozkazem demobilizacyjnym zamykającym ten okres był rozkaz NDWP nr 82 z 23 maja 1947 r., który nakazywał przeniesienie do rezerwy od 1 do 8 lipca 1947 r., podoficerów i szeregowców bez względu na rok urodzenia, którym dwuletnia służba wojskowa kończyła się 30 czerwca 1947 r. Zezwolono zatrzymać podoficerów i szeregowców WOP do 20 września 1947 r., Marynarki Wojennej do 30 sierpnia 1947 r., specjalistów lotnictwa nie więcej niż 3% podlegających zwolnieniu i nie dłużej niż do 30 września 1947 r. Walka ze zbrojnym podziemiem spowodowała zatrzymanie żołnierzy w 3, 8 i 9 DP do 31 sierpnia 1947 r. Oprócz tego należało wstrzymać do 31 lipca 1947 r. demobilizację z jednostek wojskowych wchodzących w skład Grupy Operacyjnej „Wisła”.

Problemem była natomiast demobilizacja części kadry oficerskiej. Pierwszym dokumentem jej dotyczącym był projekt rozkazu NDWP z 9 lipca 1945 r. Autorzy dokumentu proponowali zwolnić z wojska oficerów mających kwalifikacje inżynierów, prawników, nauczycieli oraz oficerów nie nadających się do dalszej służby wojskowej. Projekt rozkazu nie dotyczył lekarzy medycyny i weterynarii – jako specjalności deficytowych w wojsku. Niezwłoczną demobilizację kadry oficerskiej hamowały jednak różne przyczyny. Obawiano się, czy pochopna demobilizacja oficerów nie spowoduje braków kadrowych. Wiadomo też było, że służba oficerów radzieckich była tylko okresowa.

Wyrazem tych obaw był rozkaz NDWP nr 0181 z 18 sierpnia 1945 r. nakazujący demobilizację oficerów zgodnie z projektem z 9 lipca. W zarządzeniu wykonawczym do tego rozkazu wprowadzono jednak zastrzeżenie, że dotyczy on jedynie oficerów zajmujących stanowiska dowódców plutonów, którzy mogli być zastąpieni przez innych oficerów.

Oprócz wspomnianego rozkazu z 6 września 1945 r. ukazał się kolejny rozkaz, nakazujący zwolnienie z wojska oficerów mających zamiar kontynuować studia na wyższych uczelniach pod warunkiem, że do ich ukończenia pozostały im dwa lub trzy lata nauki. Według zestawień sporządzonych przez Departament Poboru i Uzupelnień 1 września 1945 r. w Wojsku Polskim służyło 893, a w KBW 44 studentów różnych stopni. W uzupełnieniu rozkazu szef Departamentu Poboru i Uzupelnień pismem skierowanym 7 września 1945 r. do dowódców Okręgów Wojskowych nakazał, aby w przypadkach przerwania studiów przez zdemobilizowanych powoływać ich ponownie do wojska. Demobilizacji nie podlegali podchorążowie szkół oficerskich.

Demobilizację oficerów oparto na założeniach wspomnianego dekretu rządowego z 10 sierpnia 1945 r. Przygotowane przez dowódców jednostek wykazy i opinie oficerów posłużyły za podstawę do prac Specjalnych Komisji Personalnych, powołanych na podstawie rozkazu NDWP nr 040 z 22 stycznia 1946 r. Komisje zorganizowane zostały na szczeblu centralnym, w dowództwach OW i rodzajach sił zbrojnych. Kierowały się one zasadą, że w wojsku należy pozostawić przede wszystkim oficerów, którzy walczyli na froncie w szeregach Wojska Polskiego na Wschodzie

i Armii Ludowej. Komisję zobowiązano również do usunięcia wszystkich niedopatrzeń, jakie wystąpiły w stosunku do oficerów niesłusznie pominiętych w awansach i odznaczeniach. Najbardziej wartościowi oficerowie – zdaniem komisji – powinni być kierowani na wyższe stanowiska bez względu na posiadany stopień służbowy.

Po rozpatrzeniu opinii i przeprowadzeniu rozmów z każdym oficerem komisje podejmowały decyzje personalne. Oficerów pozostawiano na zajmowanym stanowisku, awansowano odpowiednio do zdolności i kwalifikacji, kierowano na przeszkolenie, przenoszono do innego rodzaju broni, ewentualnie zwalniano z wojska.

Brak materiałów archiwalnych uniemożliwia dokładniejsze posumowanie działalności Specjalnych Komisji Personalnych. Można sądzić, że w 1946 r. zwolniono z wojska około 4000 oficerów i przygotowano 5973 wnioski odznaczeniowe. Awansowano w tym okresie około 3000 oficerów. Nie wszystkich zwalniano na wniosek SKP, lecz również w trybie normalnej działalności kadrowej. Brane były pod uwagę różne przyczyny, np. związane ze stanem zdrowia, sytuacją rodzinną, osobistymi zainteresowaniami czy też niepełną przydatnością służbową. W sumie w latach 1945-1946, zwolniono 12 774 oficerów, w tym 4872 tzw. wychowanków LWP, 5330 oficerów rezerwy sprzed 1939 r., 1224 oficerów zawodowych armii II Rzeczypospolitej, 749 byłych podoficerów zawodowych awansowanych do stopni oficerskich w Wojsku Polskim i 339 kobiet.

Demobilizacja części kadry oficerskiej w pierwszej połowie 1947 r. powiązana była z realizacją planów pokojowej reorganizacji wojska. Założenia i tryb prac demobilizacyjnych regulował rozkaz NDWP z 13 lutego 1947 r. Powoływał on drugą Specjalną Komisję Personalną, której przewodniczącym został szef Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP, gen. bryg. Janusz Neugebauer-Zarzycki. Zadaniem komisji było przeanalizowanie obsady personalnej w Wojsku Polskim. W dniu powołania komisji ukazał się także rozkaz NDWP nr 010, w którym nakazywano zwolnienie z wojska oficerów, którzy przejawiali zdecydowanie wrogi stosunek do „władzy ludowej i jej podstaw ustrojowych” oraz osób zdemobilizowanych bez względu na to, czy będą na ich miejsce następcy.

Prace drugiej SKP przeciągnęły się na wiele miesięcy 1947 r., przy czym zwalniano kadrę nie tylko na podstawie jej wniosków. Prawdopodobnie, jak w roku poprzednim, zwalniano oficerów nie odpowiadającym przyjętym warunkom.

W sumie w 1947 r. zwolniono z wojska 5068 oficerów, w tym tzw. wychowanków LWP – 2504, oficerów zawodowych sprzed 1939 r. – 1297, byłych podoficerów zawodowych sprzed 1939 r. – 519, kobiet – 221. Spośród 2141 oficerów zajmujących kierownicze stanowiska w wojsku w dniu 1 stycznia 1947 r. zwolniono 726, w tym oficerów tzw. wychowanków LWP 40, oficerów zawodowych sprzed 1939 r. 172, oficerów rezerwy sprzed 1939 r. 118. W 1947 r., według danych Sztabu Generalnego, zwolniono 20% stanu kadry oficerskiej. Od stycznia do października 1947 r. zdemobilizowano ogółem 100 277 żołnierzy wszystkich stopni.

W ramach demobilizacji w Wojsku Polskim i KBW od 10 września 1945 r. do 31 października 1947 r. zwolniono w sumie 291 610 żołnierzy wszystkich stopni. W wyniku demobilizacji stan Wojska Polskiego 1 maja 1947 r. wynosił około 147 000 żołnierzy. Stan ten z nieznacznymi zmianami utrzymał się do 1949 r.

Po zakończeniu demobilizacji w Wojsku Polskim pozostało jeszcze 356 szeregowców leczących się w szpitalach, przebywających w aresztach itp. Ponadto pozostało 7600 żołnierzy starszych roczników, wcielonych po zakończeniu działań wojennych, którym dwuletni okres służby wojskowej miał zakończyć się 31 grudnia 1947 r.

Podsumowując zagadnienie częściowej demobilizacji Wojska Polskiego w latach 1945-1947 zauważyć należy, że prowadzono ją równolegle z przechodzeniem sił zbrojnych na stopę pokojową. Likwidowano jednostki i instytucje zbędne w okresie pokojowym, jednocześnie tworzone nowe, konieczne w warunkach pokojowego funkcjonowania wojsk.

Demobilizację prowadziły, w ramach podległych im jednostek, dowództwa Okręgów Wojskowych, Lotnictwa, Marynarki Wojennej, Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wojsk Obrony Pogranicza oraz jednostek wojskowych podległych bezpośrednio NDWP. Główni inspektorzy rodzajów wojsk, szefowie departamentów i służb zobowiązani zostali do współpracy z dowódcami Okręgów Wojskowych. Ogólne kierownictwo w tym zakresie należało do Dowództwa Wojsk Lądowych. Przejęło ono zadania kierowania sprawami poboru i uzupełnień, sprawując je głównie za pośrednictwem Departamentu Poboru i Uzupełnień.

We wszystkich fazach demobilizacji zatrzymano na pewien czas, zgodnie z rozkazami NDWP, szeregowców i podoficerów biorących udział w walkach ze zbrojnym podziemiem, specjalistów niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania sił zbrojnych oraz saperów. Poza planową demobilizacją szef Departamentu Poboru i Uzupełnień dokonywał także indywidualnych zwolnień z wojska na podstawie prośb żołnierzy (dotyczyło to głównie jedynych żywicieli rodzin). Z dokumentów przechowywanych w CAW wynika, że w początkowym okresie napotymano znaczne trudności w przeprowadzaniu demobilizacji. Ich przyczyną była niedokładna ewidencja w jednostkach wojskowych, a także brak doświadczenia w tych sprawach. W dalszych fazach demobilizacji niedociągnięcia te były stopniowo eliminowane. Wpłynęło na to zainteresowanie nią administracji oraz dowódców OW i rodzajów wojsk. Ostatnia faza demobilizacji w 1947 r. przebiegła sprawnie i bez większych trudności.

2. Demobilizacja żołnierzy wyjeżdżających do Związku Radzieckiego

W Wojsku Polskim walczącym na froncie wschodnim służbę pełnili żołnierze radzieccy różnych stopni. Dnia 10 grudnia 1944 r. wśród 21 889 oficerów zajmujących zasadnicze stanowiska w Naczelnym Dowództwie WP, 1 i 2 Armii WP i ich jednostkach 11 673, a więc 53% stanowili oficerowie radzieccy. Podobnie było 15 marca 1945 r. – spośród 29 372 ujętych ewidencją oficerów 15 492, tj. 52,7% stanowili oficerowie Armii Czerwonej.

W wyniku specyficznego rozwoju lotnictwa polskiego, polegającego na przekazywaniu przez wojskowe władze radzieckie całych dowództw i jednostek lotniczych, 1 czerwca 1945 r. służyło w nim 3121 oficerów, 3482 podoficerów i 4491 szeregowców Armii Czerwonej. W Dowództwie Lotnictwa Wojska Polskiego około

97% kadry oficerskiej stanowili żołnierze Armii Czerwonej, natomiast w jednostkach lotniczych było ich 89%.

Bezpośrednio po zakończeniu wojny niewielka część oficerów radzieckich opuściła szeregi Wojska Polskiego. Ich zwalnianie na większą skalę rozpoczęło się dopiero w następnych miesiącach. Łącznie do końca 1945 r. odkomenderowano do Związku Radzieckiego ponad 8000 oficerów.

Demobilizacja żołnierzy wyjeżdżających do Związku Radzieckiego odbywała się w porozumieniu z Misją Wojskową ZSRR w Polsce. Dnia 19 lipca 1945 r. Departament Poboru i Uzupełnień opracował wytyczne, w których omówione zostały zasady przeprowadzenia demobilizacji. Polacy, obywatele Związku Radzieckiego, zmobilizowani na terytorium ZSRR i skierowani do Wojska Polskiego, mieli być zdemobilizowani w dwóch fazach do końca 1945 r. W pierwszej – podoficerowie i szeregowcy urodzeni w 1905 r. i starsi, w drugiej – urodzeni w latach 1906-1920.

Dnia 29 sierpnia 1945 r. szef Misji Wojskowej ZSRR w Polsce zwrócił się do szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień z prośbą o powiadomienie władz radzieckich, które roczniki będą demobilizowane i w jakich terminach oraz jakie dokumenty otrzymają zdemobilizowani żołnierze udający się do Związku Radzieckiego. Przygotowania do demobilizacji odbywały się na podstawie wspomnianego dekretu rządowego o częściowej demobilizacji i rozkazu NDWP nr 0181. Demobilizację postanowiono przeprowadzić od 10 do 23 września 1945 r. Sprawy z nią związane regulowało odrębne zarządzenie z 29 sierpnia 1945 r.

Na podstawie zarządzenia szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień wszystkich zdemobilizowanych wyjeżdżających do Związku Radzieckiego kierowano do jednostek zapasowych Armii Czerwonej stacjonujących w Polsce, które od tego momentu zajmowały się następnymi fazami wyjazdu, kierując się zarządzeniami dowództwa Armii Czerwonej. Według danych Departamentu Poboru i Uzupełnień z 8 września 1945 r. chęć powrotu wyraziło 18 857 żołnierzy, w tym 3089 podoficerów i 15 768 szeregowców. Wśród nich znajdowało się 16 897 osób narodowości polskiej (2482 podoficerów, 14 415 szeregowców) oraz 1960 żołnierzy innych narodowości (607 podoficerów i 1353 szeregowców).

Dnia 6 września szef radzieckiej Misji Wojskowej określił jednostki Armii Czerwonej, które miały przyjmować zwolnionych z Wojska Polskiego żołnierzy, udających się do Związku Radzieckiego.

Od 20 do 25 września 1945 r. zamierzano zdemobilizować żołnierzy urodzonych w 1905 r. i starszych. W myśl wytycznych z 8 września należało ich kierować do punktów zbornych Armii Czerwonej razem z tymi samymi rocznikami narodowości polskiej udającymi się do ZSRR. Szeregowców i podoficerów urodzonych w latach 1906-1920, podlegających demobilizacji, zgodnie z rozkazem 0181 należało skierować do radzieckiego 206 zapasowego pułku piechoty, stacjonującego w rejonie Wrocławia. W wypadku demobilizacji przez Armię Czerwoną kolejnych roczników dowódcy polskich jednostek mieli być o tym powiadomieni w celu podjęcia stosownych decyzji.

W związku z demobilizacją sztab Północnej Grupy Wojsk Armii Czerwonej zwrócił się o przekazanie pomieszczeń koszarowych zajmowanych przez Wojsko

Polskie w Białymstoku radzieckiej 5 DPanc, która dysponowała do tej pory pomieszczeniami mogącymi pomieścić tylko 1500 żołnierzy, zaś potrzebowała 3500 miejsc. Brak materiałów nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, jak załatwiono tę sprawę.

Dnia 29 września 1945 r. I wiceminister obrony narodowej wydał nowe wytyczne w sprawie przyspieszenia demobilizacji żołnierzy wyjeżdżających do Związku Radzieckiego, co miało bezpośredni związek z reorganizacją Wojska Polskiego. Według tego dokumentu zwolnieniu z WP podlegali żołnierze urodzeni w latach 1906-1915. Ponadto, niezależnie od roku urodzenia należało demobilizować osoby:

- mające wykształcenie średnie i wyższe;
- nauczycieli i wykładowców zatrudnionych przed powołaniem do Armii Czerwonej we wszelkiego rodzaju szkołach i zakładach naukowych; studentów wyższych uczelni (od drugiego roku studiów), którzy ich nie ukończyli w związku z powołaniem do Armii Czerwonej;
- trzykrotnie ranne w trakcie działań wojennych;
- powołane do Armii Czerwonej w 1938 r. lub wcześniej i odbywające bez przerwy służbę 7 lub więcej lat;
- wszystkie kobiety oprócz specjalistek, które wyrażą chęć pozostania w Armii Czerwonej (w lutym 1946 r. zmieniono nazwę Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej na Armię Radziecką).

Zezwolono na czasowe (do grudnia 1945 r.) zatrzymanie w Wojsku Polskim specjalistów lotniczych i łącznościowców.

Za obywateli niepolskich należało uważać Rosjan, Białorusinów, Ukraińców i innych urodzonych na terytorium ZSRR, demobilizowanych według zarządzeń obowiązujących w tym państwie.

Szef Sztabu Generalnego WP wydał również zarządzenie w sprawie przyspieszenia demobilizacji żołnierzy radzieckich. Nakazywał jednocześnie, aby dowódcy jednostek od 25 do 30 października 1945 r. zakończyli kierowanie zdemobilizowanych do punktów zbornych. W kolejnym piśmie z 27 października 1945 r. powiadomił dowódców jednostek, że wszystkim demobilizowanym Polakom udającym się do Związku Radzieckiego, a pragnącym przyjąć obywatelstwo polskie i wrócić do Polski, należy wydać odpowiednie zaświadczenia (w języku rosyjskim). Należało w nich podkreślić, że zwolniony z Wojska Polskiego na podstawie rozkazu NDWP nr 0181 ma prawo wrócić do Polski na stałe wraz ze swoją rodziną.

Około 1500 zdemobilizowanych żołnierzy, których rodziny nie zostały jeszcze repatriowane ze Związku Radzieckiego, wyrażało w zasadzie chęć powrotu do tego kraju. Kierowano ich do punktu przesyłkowego Armii Czerwonej w Jaworowie koło Legnicy, skąd zorganizowanymi transportami udawali się do ZSRR.

W pierwszych miesiącach 1946 r. jednym z najważniejszych zadań władz wojskowych było odesłanie z Wojska Polskiego oficerów radzieckich. Od lipca tego roku, zgodnie z instrukcją Głównego Zarządu Kadr Armii Radzieckiej, Departament Personalny WPO stał się jedyną instytucją uprawnioną do załatwiania tej sprawy. Organy personalne wszystkich rodzajów wojsk (broni) i służby otrzymały polecenie, aby oficerów radzieckich, przewidzianych do zwolnienia z Wojska Polskiego, kie-

rować do dyspozycji Departamentu Personalnego WP. Dotyczyło to również organów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, KBW i WOP.

Dnia 1 października 1946 r. służyło w Wojsku Polskim jeszcze 3304 oficerów radzieckich. Ich zwalnianie kontynuowano w 1947 r. Rozkaz Naczelnego Dowódcy WP z 13 lutego 1947 r. nakazywał odesłać tych oficerów, których stanowiska mogły być obsadzone przez oficerów polskich. W wyniku prac drugiej Specjalnej Komisji Personalnej wytypowano do natychmiastowego odkomenderowania 396 oficerów, a w dalszej kolejności następnych 502 (po obsadzeniu stanowisk przez Polaków). W pierwszym kwartale 1947 r. do ZSRR wyjechało 378 oficerów, a do końca roku 5 generałów oraz 717 oficerów, zajmujących kierownicze stanowiska w Wojsku Polskim.

Podsumowując zagadnienie demobilizacji żołnierzy wyjeżdżających do Związku Radzieckiego zauważyć należy, że demobilizacja szeregowców i podoficerów odbywała się zgodnie z wydanymi rozkazami. W początkach demobilizacji zdarzały się jednak poważne niedociągnięcia, które wykrywali przedstawiciele Armii Czerwonej w punktach zbornych. Zarządzenia Departamentu Poboru i Uzupelnień wydane w tej sprawie były dowolnie interpretowane przez dowódców jednostek wojskowych. Do pogorszenia tej sytuacji przyczyniało się także dowództwo jednostek i instytucji Armii Czerwonej, zmieniając terminy stawianictwa i miejsca punktów zbornych.

Część zdemobilizowanych żołnierzy wyjeżdżających do Związku Radzieckiego nie otrzymała należnego im zaopatrzenia materiałowego i finansowego. Zdarzały się przypadki nieprawidłowego zdemobilizowania i wydawania dokumentów. Dochodziło także do przypadków wcielania do Armii Czerwonej żołnierzy podlegających zwolnieniu z Wojska Polskiego, przetrzymywania ich w punktach zbornych, skąd zwalniani byli po interwencjach Departamentu Poboru i Uzupelnień np. po usunięciu braków w dokumentach.

3. Stosunek władz państwowych do powrotu żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie

Po zakończeniu drugiej wojny światowej w Europie Polskie Siły Zbrojne na froncie zachodnim liczyły 194 500 żołnierzy (w lipcu 1945 r. stan ten wzrósł do około 228 000 żołnierzy). Wojska te rozmieszczone były głównie we Włoszech (II Korpus), Wielkiej Brytanii (I Korpus, lotnictwo i Marynarka Wojenna), w Niemczech (1 Dywizja Pancerna) oraz mniejsze jednostki na Bliskim Wschodzie. W Szwajcarii znajdowali się internowani tam w 1940 r. żołnierze 2 Dywizji Strzelców Piechoty. W Wielkiej Brytanii i przy wszystkich zgrupowaniach wojsk działała także Pomocnicza Służba Kobiet. W ostatnim okresie wojny jednostki wojskowe i instytucje PSZ miały skompletowane stany osobowe (98-100%), w pełni rozwinięte struktury organizacyjne, uzbrojenie i wyposażenie.

Postanowienia przywódców ZSRR, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii powzięte na konferencji w Jałcie w lutym 1945 r., oddające Europę Środkowo-

-Wschodnią, w tym Polskę, pod wpływem ZSRR spowodowały, iż przyszłość Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie była bardzo skomplikowana.

Rząd Tymczasowy – funkcjonujący od 31 grudnia 1944 r. – i Naczelne Dowództwo w kraju wyrażały pogląd, że Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie stanowią część Wojska Polskiego. Na posiedzeniu Krajowej Rady Narodowej w dniach 3-6 maja 1945 r. prezes Rady Ministrów Edward Osóbka-Morawski, omawiając polski wysiłek zbrojny i wkład w zwycięstwo, zwrócił się z apelem do żołnierzy i oficerów o powrót do kraju.

Dnia 18 czerwca Rząd Tymczasowy złożył deklarację rządowi Związku Radzieckiego, Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji w sprawie Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec. Do jej zadań należały sprawy repatriacji obywateli polskich, w tym żołnierzy znajdujących się na terenach zajętych przez sojusznicze armie.

Dnia 5 lipca 1945 r. rządy Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych uznały utworzony w Warszawie 28 czerwca 1945 r. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej i jednocześnie cofnęły uznanie rządowi polskiemu w Londynie. Postawiło to PSZ w zupełnie nowej sytuacji politycznej i prawnej, bowiem od 6 lipca PSZ przestały być traktowane jako siły zbrojne suwerennego państwa. Władze brytyjskie postanowiły rozwiązać je w ciągu roku.

Rząd polski w Warszawie dążył do załatwienia powrotu żołnierzy PSZ na drodze dyplomatycznej. Dnia 1 sierpnia 1945 r. ogłoszono wezwanie do szybkiego powrotu wszystkich żołnierzy polskich znajdujących się poza granicami kraju. W sierpniu attaché wojskowy ambasady RP w Londynie, płk Mieczysław Wągrowski udzielił wywiadu prasie, stwierdzając, iż wszyscy chętni będą repatriowani do końca roku. Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej akceptował stanowisko brytyjskie, że nie można zmuszać do powrotu tych, którzy zechcą pozostać w Wielkiej Brytanii. Jednocześnie władze polskie oświadczyły, że poza granicami kraju nie powinno być żadnych polskich jednostek wojskowych.

W celu przyspieszenia rozwiązania problemu powrotu żołnierzy PSZ rząd zawiadomił władze brytyjskie o zamiarze wysłania do Niemiec, Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii misji wojskowych. Ich zadaniem miało być prowadzenie pertraktacji w celu przejęcia dowództwa nad oddziałami polskimi, ustalenie terminu i kolejności powrotu (na podstawie decyzji żołnierzy i oficerów) oraz załatwianie wszystkich spraw związanych z ich powrotem do kraju.

W nocy z 8 września 1945 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych zawiadomiło ambasadę brytyjską w Warszawie, że został ustalony skład przedstawicielstwa Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, którego zadaniem jest przejęcie dowództwa nad jednostkami armii polskiej, podporządkowanymi obecnie dowództwu brytyjskich sił zbrojnych. Dowódcą PSZ na Zachodzie (Józef Kuropieska używa nazwy Armia Polska na Zachodzie) miał być gen. broni Karol Świerczewski, zastępcą do spraw polityczno-wychowawczych płk Wiktor Grosz, do spraw liniowych gen. bryg. dr Izidor Modelski, szefem sztabu gen. bryg. Stefan Mossor, szefem oddziału operacyjnego ppłk dypl. Józef Kuropieska, a szefem oddziału informacji płk inż. Eugeniusz Zadrzyński. Mianowanie gen. Świerczewskiego dowódcą PSZ na Zachodzie

oceniane jest dzisiaj jako wyjątkowa niezręczność dyplomatyczna. Wielka Brytania nie przyjęła do wiadomości tego faktu.

Dnia 21 września 1945 r. władze brytyjskie, bez porozumienia z TRJN i wbrew opinii płk. Wągrowskiego, zorganizowały we wszystkich oddziałach polskich plebiscyt w sprawie powrotu do kraju. Żołnierzy, którzy zgłosili chęć powrotu, zdecydowano wyłączyć z jednostek polskich i skierować do specjalnych obozów, gdzie mieli czekać na repatriację. Według Józefa Kuropieski chęć powrotu zgłosiło 37 497 żołnierzy, z tego 57 z lotnictwa i 40 z marynarki wojennej. Większość zgłaszających się stanowili byli żołnierze Wehrmachtu – Polacy z Pomorza i Śląska, przymusowo wcieleni do wojska niemieckiego. W PSZ na Zachodzie znalazło się ich około 35 000.

W tej sytuacji rząd w kraju zdecydował wysłać do Londynu misję wojskową. Na podstawie rozkazu NDWP nr 0281 z 10 października 1945 r. na jej szefa wyznaczono gen. bryg. dr. Izzydora Modelskiego, do niedawna sprawującego w Londynie funkcję wiceministra obrony narodowej. Jego zastępcą został płk Wiktor Grosz, a szefem sztabu ppłk dypl. Józef Kuropieska. W skład misji, która rozpoczęła pracę 15 października, wchodziło 20 oficerów. Podobne misje zostały wysłane do Włoch, Francji i Niemiec. Ich zadaniem było uregulowanie wszystkich spraw związanych z powrotem żołnierzy PSP do kraju. Misja przedłożyła stronie brytyjskiej następujące warunki: podporządkowanie Sztabu Głównego PSZ Tymczasowemu Rządowi Jedności Narodowej; udostępnienie żołnierzom materiałów o sytuacji w Polsce; złożenie oficjalnej deklaracji (w obecności przedstawicieli władz brytyjskich) przez tych oficerów i żołnierzy, którzy nie chcą wracać do kraju oraz przeniesienie ich z jednostek i przekazanie władzom brytyjskim; zorganizowanie powrotu oddziałów polskich do kraju z bronią, sztandarami i sprzętem. Rozmowy w tej sprawie nie dały żadnych rezultatów, wszystkie postulaty zostały odrzucone przez brytyjskie władze wojskowe. Brytyjczycy stali na stanowisku, iż mogą jedynie wyrazić zgodę na wyjazd tych, którzy zgłoszą się w trybie indywidualnym. Ze względu na to, że działalność misji nie dała rezultatów, w listopadzie gen. Modelski i płk Grosz zostali odwołani do kraju. W następnym miesiącu odwołano również płk. Wągrowskiego, a jego obowiązki przejął płk Kuropieska, który w połowie lutego 1946 r. został mianowany attaché wojskowym (zajmował to stanowisko do połowy 1947 r.).

W listopadzie 1945 r. do kraju wróciły 19 i 29 Zgrupowania Piechoty Polskiej z Francji liczące około 1400 żołnierzy. Przybyły one ze sztandarami, bronią i pełnym wyposażeniem. W tym samym miesiącu wróciło do kraju 700 żołnierzy 2 Dywizji Strzelców Pieszych.

Spodziewano się powrotu około 13 000 żołnierzy z 2 Korpusu Polskiego we Włoszech. W związku z tym 27 listopada 1945 r. ukazał się rozkaz Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego nr 0325, który nakazywał przeniesienie ich do rezerwy. Dnia 29 listopada ukazał się kolejny rozkaz Naczelnego Dowódcy WP, nr 297, kolportowany wśród żołnierzy powracających z Włoch. Witając ich, marsz. Michał Rola-Żymierski wyrażał żal, że nie mogli wrócić w pełnym rynsztunku i ze sprzętem jako formacje bojowe. Nakazywał jednocześnie wydanie im broni na stacji granicznej i skierowanie ich do punktów tymczasowego zakwaterowania. Departament Personalny został zobowiązany do przedstawienia do odznaczeń osób zasłużonych

w walkach i zorganizowaniu powrotu do kraju. Żołnierzom podlegającym demobilizacji w myśl dekretu rządu polecał wydać dokumenty oraz zasilek pieniężny i umożliwić korzystanie z przysługujących uprawnień, szczególnie z prawa do osadnictwa wojskowego. Nie podlegający demobilizacji mieli otrzymać urlopy wypoczynkowe z bezpłatnym przejazdem do miejsca rodzinnego.

Dnia 3 grudnia przybył pierwszy transport z Włoch, liczący 983 żołnierzy (2 oficerów, 107 podoficerów i 874 szeregowców). Łącznie zaś w dniach od 3 do 7 grudnia przyjęto na punkcie w Koźlu cztery transporty z Włoch – 9 oficerów, 587 podoficerów i 3372 szeregowców. Ostatni transport przybył 25 grudnia. W trzynastu transportach powróciło z Włoch 12 305 żołnierzy (32 oficerów, 1612 podoficerów, 10 661 szeregowców).

Dnia 14 lutego 1946 r. władze w Warszawie wystosowały notę do rządu brytyjskiego, która zakończyła oficjalne starania TRJN o powrót do Polski PSZ jako całości. Od tego momentu jednostki PSZ przestały być uważane za jednostki WP. Jednocześnie domagano się, aby PSZ, jako nie podporządkowane legalnym władzom polskim, zostały rozwiązane oraz pozbawione prawa noszenia znaków państwowych i dystynkcji wojskowych. Dnia 20 marca 1946 r. rząd brytyjski ogłosił decyzję o rozwiązaniu PSZ. Jednocześnie żołnierze otrzymali deklarację władz krajowych pt. „Sposób traktowania żołnierzy powracających do kraju”. Zapowiadała ona, że służba żołnierzy, którzy walczyli pod sztandarami Sprzymierzonych, zostanie uznana na równi ze służbą w Armii Polskiej utworzonej w Związku Radzieckim.

Od 20 marca do maja 1946 r. chęć powrotu do Polski wyraziło 6800 żołnierzy (3200 z Wielkiej Brytanii, 3000 z Włoch, 500 z brytyjskiej strefy okupacyjnej w Niemczech i 100 ze Środkowego Wschodu). Na obczyźnie pozostało jeszcze 160 000 żołnierzy PSZ.

Dnia 28 września 1946 r. w związku z utworzeniem Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia Rząd Tymczasowy skierował do rządu brytyjskiego ostry protest przeciwko „werbowaniu obywateli polskich do armii brytyjskiej bez zgody rządu polskiego”. W tym samym dniu prasa w Polsce opublikowała uchwałę Rady Ministrów z 26 września o pozbawieniu obywatelstwa polskiego generałów: Stanisława Kopańskiego, Antoniego Chruściela, Stanisława Maczka, Tadeusza Malinowskiego i Konrada Masnego oraz 14 pułkowników, 26 podpułkowników i 30 majorów. Ponadto specjalnym dekretem został pozbawiony obywatelstwa także gen. Władysław Anders. Wspomniana uchwała zarzucała im wstąpienie bez zgody właściwych władz polskich do służby wojskowej w państwie obcym. Stwierdzała jednocześnie, że PKPiR jest formacją paramilitarną stanowiącą część armii brytyjskiej, organizacyjnie podporządkowaną dowództwu brytyjskiemu. Uchwała ta została anulowana w 1971 r.

Spółród 249 000 żołnierzy PSZ na Zachodzie do Polski wróciło w sumie 105 000 (według Józefa Kuropieski 114 000).

Podsumowując problematykę stosunku polskich władz wojskowych do powrotu żołnierzy formacji zbrojnych z Zachodu podkreślić należy, że początkowo zakładały one, że z chwilą cofnięcia uznania rządowi emigracyjnemu przejmą z mocy prawa zwierzchnictwo nad PSZ, które miały powrócić jako zwarte jednostki wojskowe,

wraz ze sztandarami i uzbrojeniem. Polskie Siły Zbrojne traktowano pierwotnie jako integralny członek Wojska Polskiego, czasowo pozostający pod sojuszniczym dowództwem. Dla TRJN repatriacja żołnierzy PSZ wiązała się z kwestią suwerenności. Dążono jednocześnie do pozbawienia rządu emigracyjnego jego sił zbrojnych – jedyne realne elementu sprawowania władzy. Wysiłki Polskiej Misji Wojskowej, której zadaniem było uregulowanie zagadnień związanych z powrotem do kraju polskich jednostek wojskowych, zakończyły się jednak niepowodzeniem.

Repatriacja żołnierzy PSZ nasiliła się w ostatnich miesiącach 1945 r. i w całym roku 1946. Dnia 18 kwietnia 1946 r. na pokładzie okrętu „Sobieski” przybył do Gdyni ostatni transport uzbrojonych żołnierzy PSZ. Następnym transportom, wbrew warunkom porozumienia o trybie repatriacji żołnierzy PSZ, władze brytyjskie odbierały broń.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne

1. Centralne Archiwum Wojskowe

Biuletyny informacyjne Oddziału II Sztabu Generalnego dotyczące Watykanu, armii francuskiej, kolonii włoskich, kryzysu węglowego w Wielkiej Brytanii i jeńców wojennych z 1946 r., sygn. IV.501.1/A.1890

Notatki wywiadowcze o stanie lotnictwa wojskowego w państwach zachodnich, sygn. 507.3/a.18

Sprawozdania statystyczne okręgów wojskowych o ilości zdemobilizowanych i zarejestrowanych żołnierzy w poszczególnych WKU, sygn. IV.501.2.39

Sprawozdanie z przebiegu demobilizacji Wojska Polskiego w czasie od 1.09. do 31.10.1947, sygn. IV.501.2.411

Sprawozdanie statystyczne oraz korespondencja dotycząca demobilizacji. Imienne wykazy żołnierzy wyjeżdżających do ZSRR. Wykazy statystyczne nauczycieli, uczniów szkół średnich i studentów oraz żołnierzy demobilizowanych w I lub II turze, sygn. IV.501.2.139

Wykazy ilościowe żołnierzy polskich powracających z zagranicy oraz korespondencja dotycząca jednakowego traktowania wracających ze Wschodu i Zachodu. Problemy zaświadczeń dla volksdeutschów, sygn. IV.501.2.1

2. Materiały i dokumenty Wojskowego Instytutu Historycznego

Malczewski J., Sytuacja i polityka kadrowa ludowego Wojska Polskiego 1945-1947, część I, Warszawa 1965, sygn. IV/96/60

Romanowski W., Przebieg demobilizacji po zakończeniu działań wojennych w latach 1945-1947, sygn. IV/3/36

Uchwała Rady Ministrów z dnia 26 września 1946 r. o pozbawieniu obywatelstwa polskiego wstępujących do PKPiR, sygn. IV/101/18

Uchwała Rady Ministrów z dnia 26 września 1946 r. o pozbawieniu obywatelstwa polskiego Władysława Andersa, sygn. IV/101/19

Uchwała Rady Ministrów z 23 listopada 1947 r. uchylająca uchwałę o pozbawieniu obywatelstwa polskiego generałów i oficerów wstępujących do PKPiR, sygn. IV/101/20

II. Opracowania

- Babula J., *Wojsko Polskie 1945-1989*, Warszawa 1998
- Fronczak K., *Siłły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945-1947*, Warszawa 1974
- Gondek L., *Polskie Misje Wojskowe. Polityczno-prawne, ekonomiczne problemy likwidacji skutków wojny na obszarze okupowanych Niemiec*, Warszawa 1981
- Grot L., Konecki T., Nalepa E., *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988
- Kuropieska J., *Misja w Londynie*, Warszawa 1981
- Linowski J., *Trudne powroty. Losy żołnierzy polskich na Zachodzie 1945-1949*, Warszawa 1987
- Nalepa E., *Oficerowie Armii Radzieckiej w Wojsku Polskim 1943-1968*, Warszawa 1995
- Panecki T., *Powrót do kraju Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, [w:] *Polskie Państwo Podziemne i Wojsko Polskie w latach 1944-1945*, Warszawa 1991
- Radomski J., *Losy formacji polskich na Zachodzie po zakończeniu wojny*, [w:] *Walki formacji polskich na Zachodzie 1939-1945*, red. W. Biegański, Warszawa 1981

III. Artykuły

- Dolata B., *O naczelnych władzach i instytucjach ludowego Wojska Polskiego 1944-1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 4
- Koliński I., *Przejście lotnictwa polskiego na stopę pokojową w latach 1945-1947*, „WPH” 1984, nr 1
- Szostak J., *Sztab Generalny Wojska Polskiego (1944-1980)*, „Myśl Wojskowa” 1988, nr 6
- Szweygert B., *O powrót PSZ*, „Polityka” 1965, nr 46